

СТРУКТУРНІ ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ТА МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ

STRUCTURAL DISPARITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE: INSTITUTIONAL GROUNDS AND GETTING OVER MECHANISMS

Василь ГОЛЯН,
доктор економічних наук,
професор,
Громадська організація
«Європейський аналітичний
центр», Київ

Vasyl', GOLYAN,
Doctor of Economics,
Professor,
European Analytical Centre, Kyiv

Леся СТЕШЕНКО,
кандидат економічних наук,
Національний університет
харчових технологій, Київ

Lesya STESHENKO,
Ph.D. in Economics,
National University
of Food Technologies, Kyiv

Постановка проблеми. Значні запаси родючого чорнозему на території України призвели до гіпертрофованого розвитку галузі рослинництва, продукція якої переважно має нижчу додану вартість порівняно з виробництвом продукції тваринництва. Разом із тим оборотність капіталу в рослинництві є вищою, що і відіграє вирішальну роль у виборі спеціалізації сільськогосподарських підприємств в нинішніх умовах. В основному це пов'язано з макроекономічною нестабільністю в країні та складністю фінансового планування на 3-5 років, що необхідно для розширеного відтворення тваринницької галузі. Все це призвело до виникнення численних структурних диспропорцій розвитку аграрного сектора України, що несе значні ризики для відтворення природно-ресурсної бази сільськогосподарського виробництва у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень. Причини та наслідки виникнення структурних дисбалансів в аграрному секторі України у зв'язку з посиленням його сировинної орієнтації розглядаються у працях С.Дорогунцова, Д.Крисанова, Л.Молдаван, Б.Пасхавера, М.Хвесика та інших [2-6]. Виникнення структурних диспропорцій пов'язується із

зміцненням позицій великих аграрних формувань холдингового типу, що призвело до згортання конкурентного середовища та послабило позиції малих та середніх форм аграрного підприємництва [5]. Прикметною рисою таких диспропорцій виступає гіпертрофований розвиток

рослинництва, зокрема вирощування зернових та олійних культур, та значне зменшення поголів'я великої рогатої худоби, що згорнуло органічну базу сільськогосподарського виробництва [6]. Така ситуація виникла внаслідок недосконалого інституціонального середовища розвитку аграрного сектора, яке стимулювало розширене відтворення експортоорієнтованих видів сільськогосподарського виробництва та дестимулювало модернізацію виробничо-технічної бази переробного сегмента АПК.

Цілі статті. Метою публікації є виявлення інституціонального підґрунтя виникнення структурних диспропорцій в аграрному секторі України та обґрунтування механізмів їх усунення, виходячи з основних тенденцій експорту сільськогосподарської продукції, виробництва рослинницької та тваринницької продукції.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні основою могутності національної економіки є рослинництво,

Встановлено, що розвиток сільського господарства в Україні відзначається розбалансованістю та численними галузевими перегибами. Це обумовлено розвитком експортоорієнтованих видів сільськогосподарського виробництва, які в міжнародній спеціалізації не всі країни мають бажання розвивати з огляду на швидке виснаження ґрунтів. Проаналізовано основні тенденції виробництва рослинницької та тваринницької продукції, динаміку внесення органічних та мінеральних добрив, експорту зернових, поголів'я великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення. Сформовано напрями мінімізації структурних диспропорцій в аграрному секторі виходячи з перспектив становлення малих та середніх форм аграрного підприємства.

It has been proved that the Ukrainian agriculture is not balanced and is characterized by a number of sectoral bends. This is due to the development of export-oriented types of agricultural production which a limited number of countries in international specialization are willing to develop for the reason that they cause exhaustion of soils. The main trends of plant and animal source food production, the dynamics of organic and mineral fertilizers application, the exports of grain, and cattle stock at agricultural enterprises as well as private farms have been analysed. The directions to minimize structural disparities in the agrarian sector based on prospects of establishment of small and middle agrarian businesses have been elaborated.

Рис. 1. Виробництво зернових в Україні протягом періоду 2005-2015 років (розраховано за даними Державної служби статистики України)

Рис. 2. Внесення добрив під сільськогосподарські культури протягом 2005-2015 років (розраховано за даними Державної служби статистики України)

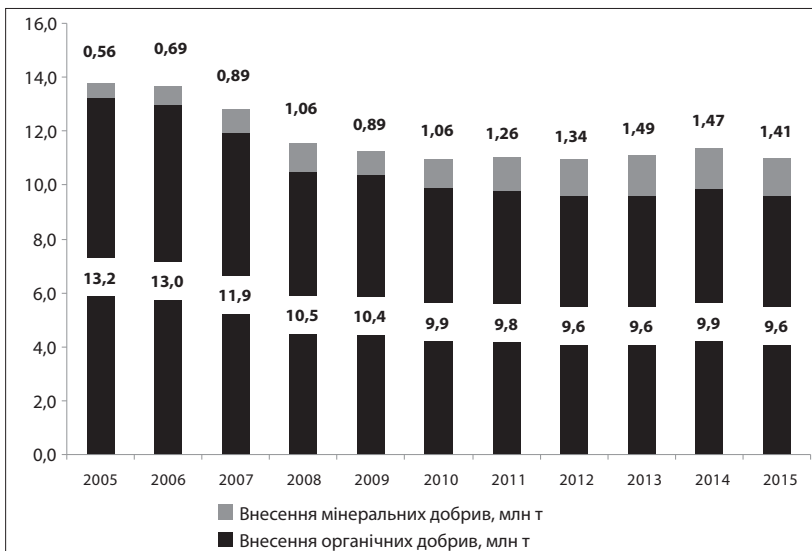
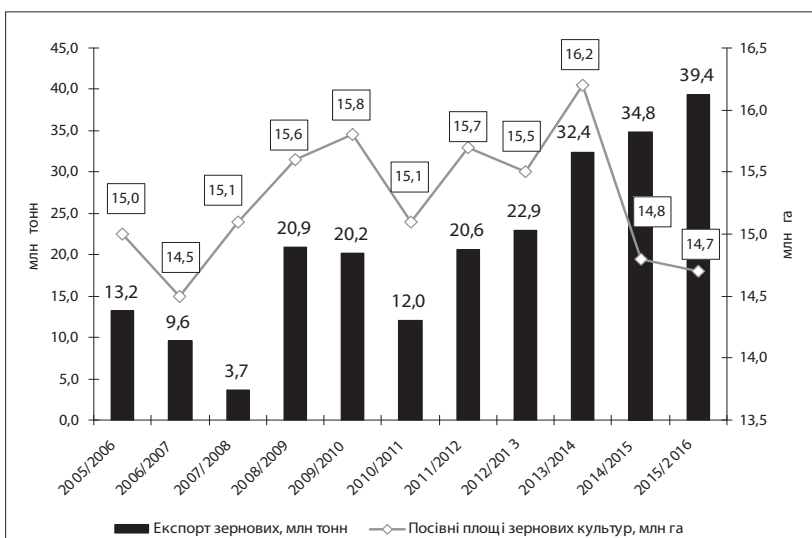

Рис. 3. Експорт зернових з України та посівні площі за 2005-2015 роки (розраховано за даними Державної служби статистики України)

зокрема вирощування зернових та олійних культур. За рахунок цієї сфери формується понад третина валютних надходжень в країну, що забезпечує стабільність національної грошової одиниці та формує фінансову основу для функціонування внутрішнього ринку.

Упродовж 2005-2015 років обсяг виробництва зернових культур збільшився на 50%. Якщо в 2005 році було вироблено близько 40 млн. тонн зернових, то вже в 2015 цей обсяг наблизився до 60 млн. тонн. Варто зазначити, що швидке зростання обсягів виробництва відбувалося в сільськогосподарських підприємствах. За відповідний період темп приросту склав близько 100%. Разом із тим господарства населення наростили виробництво приблизно на 60%. Найбільш врожайним для України виявився 2014 рік, коли було зібрано більше 64 млн. тонн (рис. 1).

Основою будь-якого сільськогосподарського виробництва є підтримка в продуктивному стані сільськогосподарських угідь. У цьому аспекті важливим процесом відтворювального процесу в сільському господарстві є підвищення родючості ґрунтів. Для забезпечення стабільно високих результатів розвитку рослинницької галузі в Україні як населенням, так і підприємствами вносяться мінеральні та органічні добрива для підживлення сільськогосподарських угідь. Причому, починаючи з 2005 року, їх обсяг почав скорочуватись. Так, за цей період в цілому було внесено на 20% менше добрив порівняно з 2005 роком. Варто вказати на тенденцію до скорочення внесення органічних та зростання на 300% мінеральних добрив. Якщо внесення мінеральних добрив виросло в 3 рази, то обсяг органічних добрив скоротився на 27%, що пов'язано насамперед із занепадом тваринництва (рис. 2).

Високий потенціал виробництва зернових культур дозволив вітчизняним підприємствам наростити обсяги експорту продукції на світові товарні ринки, зокрема в Європейський Союз та Азію. Протягом 2005-2015 років можна помітити тенденцію до зростання експорту зернових. Якщо в 2005 було продано 35% від валового збору зернових в Україні, то вже в 2015 році – 67%. В абсолютному вираженні обсяги експорту зросли в 3-4 рази залежно від бази порівняння (рис. 3).

Рис. 4. Динаміка виробництва м'яса ВРХ та птиці за 2003-2015 роки
(розраховано за даними Державної служби статистики України)

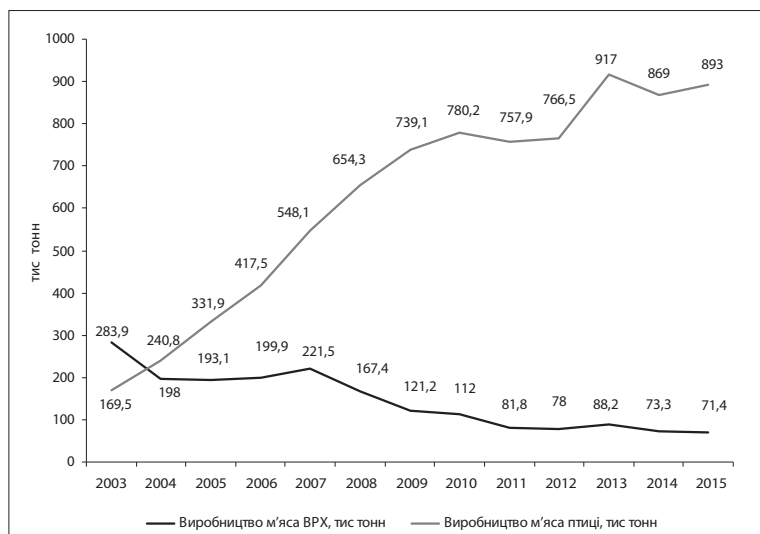

Рис. 5. Динаміка поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення за 2002-2015 роки
(розраховано за даними Державної служби статистики України)

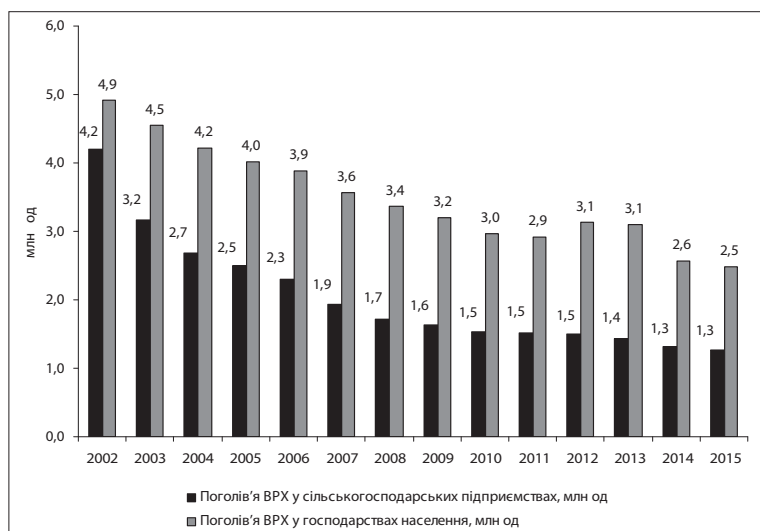
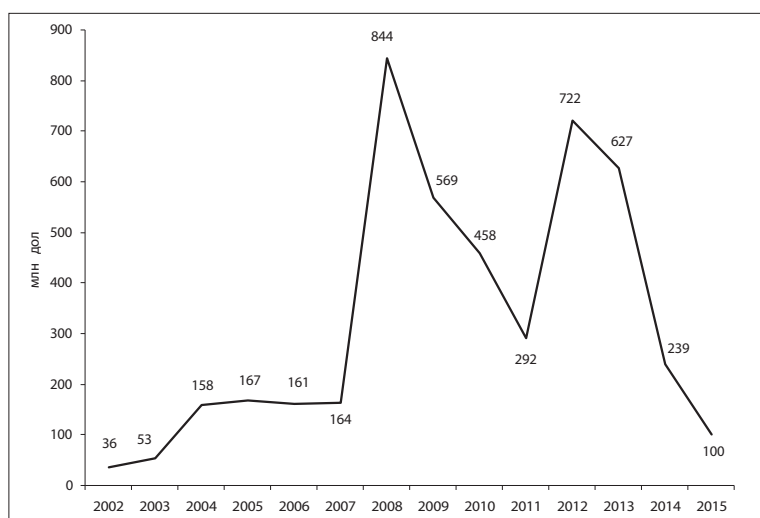

Рис. 6. Імпорт м'яса та їстівних субпродуктів протягом періоду 2002-2015 років
(розраховано за даними Державної служби статистики України)

Протягом 2005-2013 років спостерігалось збільшення площ під зернові культури, що корелює з обсягами вирощування та експорту цієї продукції. Однак, починаючи з 2014 року, площа посівів скоротилась до рівня 2006, тоді як обсяги збору залишаються на високому рівні, а експорт продовжує зростати. З огляду на це можна констатувати підвищення врожайності культур на тлі зменшення обсягів використання органічних добрив. Крім того, зростання питомої ваги експорту протягом 2014-2016 років веде до зниження продовольчої безпеки країни, оскільки за умов стабільних врожаїв переважна більшість зернових продовжує вивозитись за кордон. Таким чином, елементи меркантилізму в сільському господарстві України переважають над раціональним та комплексним веденням агробізнесу, включаючи розвиток тваринництва.

Водночас у галузі тваринництва є певні дисбаланси, які пов'язані зі згортанням виробництва м'яса ВРХ та гіпертрофованим зростанням виробництва м'яса птиці (рис. 4). Виробники курятини збільшують обсяги поставок як на внутрішній, так і на іноземні ринки. Із січня по липень 2016 виробництво м'яса курятини зросло на 4,5% і досягло рівня 643,7 тис. тонн. Основний приріст дали великі виробники, але водночас також намітилася тенденція до зростання в сільських домогосподарствах. Мінімальне, але все ж таки зростання у 2016 році мали виробники м'яса великої рогатої худоби.

Разом із тим динаміка кількості поголів'я великої рогатої худоби в Україні свідчить про активне її скорочення в господарствах населення порівняно з підприємствами (рис. 5). Зокрема, за аналізований період поголів'я ВРХ, що вирощується населенням, знизилась в 3 рази, тоді як сільськогосподарські підприємства продемонстрували скорочення в 2 рази. Головною причиною зниження поголів'я ВРХ у населення стало скорочення можливостей щодо формування необхідної кормової бази. У результаті вперше за останні три роки український м'ясний ринок житиме в умовах перевищення попиту над пропозицією. Тенденція зростання споживання м'яса поступово набирає обертів, тоді як кількість поголів'я ВРХ є найнижчою за всю історію з моменту проголошення незалежності України.

У 2016 році зростало споживання яловичини і зменшення поголів'я ВРХ. Завдяки блокуванню поставок до Росії та наявному потенціалу виробництва за рахунок внутрішніх ресурсів м'яса вистачило для внутрішнього споживання. У 2017 році ринок

забезпечить зростання споживання за рахунок збільшення імпорту, що обумовлено подальшим скороченням поголів'я ВРХ та згортанням ресурсно-виробничого потенціалу галузі тваринництва (рис. 6).

Крім того, необхідно вказати й на скорочення обсягів державної підтримки з огляду на зміну податкової політики відносно виробників сільськогосподарської продукції. Зокрема, замінено відшкодування ПДВ на прямі дотації підприємствам, що збільшує корупційну складову у використанні коштів Державного бюджету. Загальний рівень відшкодування ПДВ був вищим від розміру дотацій. Варто очікувати, що частина виробників швидше за все відправить поголів'я ВРХ на забій. Активності на цьому ринку додасть підвищення рівня мінімальної заробітної плати, що дозволить частково збільшити споживання м'ясопродуктів. Тим не менш є загроза, що додаткові ресурси будуть витрачені на придбання імпортової м'ясної продукції. Динаміка виробництва м'яса в Україні демонструє галузевий перегин у тваринництві: виробництво м'яса ВРХ скорочується, а м'яса птиці – зростає.

Гіпертрофоване зростання обсягів експорту зернових та насіння і плодів олійних культур, збільшення імпорту м'яса та їстівних субпродуктів, різке скорочення поголів'я великої рогатої худоби і, як наслідок, катастрофічне зниження обсягів внесення органічних добрив для удобрення посівних площ, а також низький рівень середньомісячної реальної заробітної плати штатних працівників у сільському, лісовому та рибному господарстві – це маркер незадовільної структури вітчизняного АПК, яка сформувалася внаслідок спорадичної та селективної національної аграрної політики, що здійснювалася в інтересах представників великого аграрного бізнесу, який на даний момент є ще більш наближеним до вищого політичного істеблішменту, ніж «олігархи від руди» [1].

Виправити ситуацію можна за таких умов: кардинального перегляду пріоритетів національної аграрної політики в напрямі підтримки малих та середніх форм аграрного підприємництва, які дадуть можливість вирішити проблему безробіття в сільській місцевості і зупинити занепад сільського укладу життя в цілому; посилення інституціонального, фінансового та консультативного сприяння розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, особливо в зонах ризикового землеробства; становлення повноцінного інституту сільськогосподарського дорадництва, що дозволить інформувати сільські домогосподарства про можливість отримання кредитних та інших преференцій у разі нарощення потужностей сільськогосподарського виробництва; створення інституціональних передумов диверсифікації сільської економіки та відновлення традиційної для окремих природно-кліматичних зон сільськогосподарської спеціалізації на основі угод державно-приватного партнерства.

Висновки. Структура вітчизняного АПК сформувалася внаслідок інституціональних та фінансових пре-

ференцій для суб'єктів великого аграрного бізнесу й відсутності сприятливих передумов для становлення сектору фермерських господарств та інституту сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. У цілому аграрний сектор став «локомотивом» розвитку національної економіки у зв'язку із виснажливим використанням родючих земель, а не шляхом розвитку комплексного та збалансованого сільськогосподарського виробництва, свідченням чого є динаміка поголів'я ВРХ. Збереження домінуючого тренду в поголів'ї ВРХ і далі посилює сировинну, а віднедавна й енергетичну спрямованість сільськогосподарського виробництва, що у середньостроковій перспективі матиме незворотні негативні наслідки як для розвитку сільських територій, так і для стійкості агроландшафтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голян В. А. Сырьевая ориентация украинской экономики как базовая детерминанта изнурительного природопользования / В. А. Голян // Бизнес Информ. – 2016. – №8. – С. 104–111.
2. Дорогунцов С. Сталість розвитку еколого-економічного потенціалу України та її регіонів / С. Дорогунцов, А. Федорищева // Економіка України. – 1996. – №7. – С. 4–17.
3. Крисанов Д. Ф. Аграрна сфера: пріоритети та механізми реалізації. – К. : Ін-т економіки НАН України, 1998. – 235 с.
4. Молдаван Л. В. Инвестиционные приоритеты в сфере развития агропромышленного производства Украины и механизмы их реализации / Л. В. Молдаван, Е. В. Шубравская // Экономика Украины. – 2015. – № 4. – С. 78–87.
5. Пасхавер Б. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Б. Пасхавер, В. Юрчишин, О. Бородіна, О. Шубравська, І. Прокопа, Л. Молдаван, Т. Осташко // Дзеркало тижня. – 2010. – №26. – С. 4.
6. Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України : монографія / М. А. Хвесик ; НАН України, Рада по вивченню продукт. сил України. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 508 с.

REFERENCES

1. Golyan V.A. Syr'evaja orientacija ukrainskoj jekonomiki kak bazovaja determinanta iznurit'el'nogo prirodopol'zovanija [Raw materials orientation of the Ukrainian economy as a basic determinant of exhausting nature management]. *Biznes Inform*, 2016, no. 8, pp. 104-111 [in Russian].
2. Dorohuntsov S., Fedoryshcheva A. Stalist' rozvytku ekolo-ho-ekonomichnoho potentsialu Ukrayiny ta yiyi rehioniv [The sustainability of the development of ecological and economic potential of Ukraine and its regions]. *Ekonomika Ukrayiny*, 1996, no. 7, pp. 4-17 [in Ukrainian].
3. Krysanov D.F. Ahrarna sfera: priorytety ta mekhanizmy realizatsiyi [Agricultural sector: priorities and mechanisms for implementation]. Kyiv, *In-t ekonomiky NAN Ukrayiny*, 1998, 235 p. [in Ukrainian].
4. Moldavan L.V. Shubravskaja E.V. Investicionnye priorytety v sfere razvitiya agropromyshlennogo proizvodstva Ukrainy i mehanizmy ih realizacii [Investment priorities in the development of agro-industrial production of Ukraine and the mechanisms for their implementation]. *Ekonomika Ukrainy*, 2015, no. 4, pp. 78-87 [in Russian].
5. Paskhaver B., Yurchyshyn V., Borodina O., Shubravs'ka O., Prokopa I., Moldavan L., Ostashko T. Ahrarnyy sektor: chas pryntsyypovo zminyty oriyentyry rozvytku [The agricultural sector: it's high time to fundamentally change the development benchmarks]. *Dzerkalo tyzhnya*, 2010, no. 26, 4 p. [in Ukrainian].
6. Khvesyk M.A. Stratehichni imperatyvy ratsional'noho pryrodokorystuvannya v konteksti sotsial'no-ekonomichnoho pidnesennya Ukrayiny [Strategic imperatives of sustainable environmental management in the context of socio-economic growth of Ukraine]. *NAN Ukrayiny, Rada po vyvchennyu produkt. syl Ukrayiny, Donets'k, Yuho-Vostok*, 2008, 508 p. [in Ukrainian].